

OILADAGI ZO'RAVONLIK ZAMONAVIY OILALARNING ENG DOLZARB
MUAMMOLARIDAN BIRI SIFATIDA

Ziyayeva Xolida Omonqul qizi
O'zMU, dots.v.b, sotsiologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada oilada shafqatsizlik muammosi ushbu muammoni xorijiy olimlar tomonidan o'rganishning asosiy jihatlari, bolalarga nisbatan psixologik, iqtisodiy, maishiy va jismoniy zo'ravonlikka sabab bo'luvchi omillar tahlil qilingan. Bugungi kunga kelib, shaxsga nisbatan zo'ravonlik muammosiga qaratilgan qator kontseptual yondashuvlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: oila, shafqatsizlik, bolalarga psixologik va huquqiy yordam, zo'ravonlik, psixologik tajovuz, abuse, xafagarchilik, haqorat, suiiste'mol, e'tiborsizlik, ekspluatatsiya.

Zamonaviy oilada shafqatsizlik muammosi tadqiqotning eng boshida bo'lib, afsonalar va stereotiplar bilan o'ralgan. Hozirgi vaqtda barcha mahalliy ilmiy maktablar uchun ham, amaliyotchilar uchun ham maqbul bo'lgan «maishiy shafqatsizlik» tushunchasining universal ta'rifi hali ham mavjud emas. Oilada ayollar va bolalarga nisbatan zo'ravonlik ularning xulq-atvorida og'ishlarning shakllanishida muhim omil bo'lib tuyuladi. Yaqin vaqtgacha bolalar zo'ravonligidan omon qolganlar bilan ishlash uchun mutaxassislar tayyorlanmagan; uslubiy adabiyotlar va o'quv dasturlari yo'q edi; oilaviy zo'ravonlikdan jabrlangan bolalarga psixologik, pedagogik, tibbiy yoki huquqiy yordam ko'rsatadigan maxsus muassasalar mavjud emas edi; jamoatchilik fikri so'rovlari o'tkazilmagan; hech qanday statistika saqlanmagan. Tegishli qonunlarning, ixtisoslashtirilgan tashkilotlarning, bolalar bilan ishlovchi mutaxassislarni zo'ravonlik holatlarini aniqlash va ularga yordam berish bo'yicha o'qitish tizimining yo'qligi ushbu muammoning haqiqiy tarqalishini baholashga imkon bermaydi, bu omil sifatida unga etarlicha baho bermaslikka olib keladi. bolalarning ijtimoiy moslashuvi va samarali yordamni tashkil etishga to'sqinlik qiladi.

Xorijiy olimlar tomonidan muammoni o'rganishning asosiy yo'nalishlari oiladagi bolalar uchun maqbul va nomaqbul jazo turlarini ajratishda, shuningdek, bolalarni jinsiy zo'ravonlik muammosi va psixoterapiya imkoniyatlarini ko'rib chiqishda psixiatrik yondashuvga asoslanadi. jinoyatchilarni tuzatish. Ayrim mamlakatlarda, masalan, Rossiya va O'zbekistonda oilada bolalarga nisbatan shafqatsizlik va zo'ravonlik muammosi bo'yicha fundamental tadqiqotlar yo'q. Muammoning ayrim jihatlari A.V.Ovcharova, K.A.Limanskaya, T.Ya.Safonova, E.I.Tsymbal, T.M.Juravleva, I.N. Grigorovich, L.S. Alekseeva va boshqalar.

An'anaga ko'ra, zo'ravonlikning quyidagi ijtimoiy shakllari ajratiladi: jismoniy, shu jumladan tan jarohati; og'zaki haqorat, doimiy tajovuzkor hujumlar shaklida hissiy yoki ruhiy; jinsiy, ham yoshlar, ham katta yoshdagilar tomonidan amalga oshiriladi; bolaning ehtiyojlari va manfaatlariga beparvolik, befarqlik, ataylab beparvo munosabat. Bolaga nisbatan har qanday zo'ravonlik turli xil oqibatlariga olib keladi, ammo ularni bitta narsa

birlashtiradi - bolaning hayoti uchun xavf yoki uning sog'lig'i va ijtimoiy moslashuviga zarar yetkazish [1].

Bugungi kunga kelib, shaxsga nisbatan zo'ravonlik muammosiga yagona kontseptual yondashuv mavjud emas. Psixologik zo'ravonlik mavzusidagi aksariyat asarlar psixologik zo'ravonlik sodir etilgan ijtimoiy muhitning tabiatiga ko'ra bo'linadi. Zo'ravonlik hodisasi qadim zamonlardan beri ma'lum bo'lib, ma'lum bir maqsadga erishish uchun ibtidoiy yechim hisoblanadi. Miloddan avvalgi besh asrda tuzilgan Platonning dialoglarida biz ta'lim va davolanishda zo'ravonlikni oqlash haqida qaydlar topishimiz mumkin. Boshqacha qilib aytganda, zo'ravonlikni o'rganishga birinchi yondashuv zo'ravonlikka fazilat va illat prizmasi orqali qaraydigan aksiologik yondashuv edi. A.A.Huseynov zo'ravonlik tushunchasiga ta'rif berib, bu shaxs yoki guruhga ta'sir ko'rsatuvchining irodasiga bo'ysundirish maqsadida unga tashqi, zo'r ta'sir qilish ekanligini ta'kidladi[2].

Shu bilan birga, A.Yu.Egorov zo'ravonlik shaxsga shunday jismoniy, ijtimoiy-tashkiliy, aqliy (og'zaki, axloqiy) ta'sir qilish, uning axloqiy (ma'naviy), ijtimoiy (shu jumladan, huquqiy) va hayotiy mavqeini qonunga xilof ravishda pasaytiradi, unga jismoniy va ruhiy azob-uqubatlarni keltirib chiqaradi, shuningdek, ta'sir qilish tahdidi deb belgilaydi[3].

Zo'ravonlik psixologiyasi muammosi so'nggi chorak asr davomida jahon psixologiyasida eng jadal rivojlanayotgan keng yo'nalishdir (D. Levinson, J. Kobrin, D. Finkelhor, D. Ivaniek, K. Bron, R. Lang, E. Miller va boshqalar). Psixologiya fanida bu masala nisbatan yosh (T.Ya.Safronova, E.T.Sokolova, E.I.Tsimbal va boshqalar). Hozirgacha psixologiyada ushbu sohaning yagona qarashlari mavjud emas, to'liq terminologik va kontseptual apparat ishlab chiqilmagan. Ingliz tilidagi psixologik adabiyotlarda ushbu sohadagi asosiy atamalar «abuse» (xafagarchilik, so'kinish, haqorat, suiiste'mol, e'tiborsizlik, ekspluatatsiya, vasvasa) va «neglect» (e'tiborsizlik, e'tiborsizlik, g'amxo'rlik etishmasligi, unutish, dangasalik) umumiy atamalari hisoblanadi[4].

A.B.Orlov "psixologik zo'ravonlik" atamasiga ta'rif berganda psixologik zo'ravonlik atamasini ota-ona va bola munosabatlari kontekstida qo'llagan. U psixologik zo'ravonlikni kattalar tomonidan bolaning ob'ekt sifatida qasddan manipulyatsiyasi, uning sub'ektiv xususiyatlarini (erkinligi, qadr-qimmat, huquqlari va boshqalar) e'tiborsiz qoldiradigan, kattalar va bola o'rtasidagi bog'liqlik munosabatlarini buzadigan yoki aksincha, mustahkamlovchi deb ta'riflagan. bu munosabatlar turli xil deformatsiyalar va aqliy rivojlanish buzilishlariga olib keladi. Ushbu muammoga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarda «psixologik zo'ravonlik» atamasidan tashqari, «psixologik tajovuz» va «emotsional zo'ravonlik» kabi o'xshash tushunchalar ham mavjud.

Shunday qilib, E.N.Volkov «psixologik zo'ravonlik» haqida gapirganda, uni «psixologik tajovuz» va «psixologik zarar» tushunchalari bilan bog'ladi. U tajovuz va zo'ravonlikka ta'rif berib, bu ikki tushuncha asosan kesishadi degan xulosaga keldi va shuning uchun "psixologik tajovuz" tushunchasini kiritish orqali psixologik zo'ravonlik tushunchasining mazmunini ochib beradi. Psixologik tajovuzni boshqa shaxsni haqorat qilish, qo'rqitish, giyohvandlik, ekspluatatsiya qilish yoki zarar yetkazishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik ta'sir sifatida aniqlash mumkin[5].

E.N.Volkov psixologik zo'ravonlikni boshqa shaxsni o'z niyatiga kirmaydigan xatti-harakatlar va xatti-harakatlarga majburlaydigan ijtimoiy-psixologik ta'sir deb hisoblagan; shaxsning shaxsiy chegaralarini buzish, xabardor qilingan roziliksiz va shaxsning ijtimoiy va psixologik xavfsizligini, shuningdek, barcha qonuniy huquqlarini ta'minlamasdan amalga oshiriladi; ijtimoiy, psixologik, jismoniy yoki moddiy zararga olib keladi. Muallifning fikricha, psixologik zo'ravonlik to'g'ridan-to'g'ri salbiy psixologik ta'sirning ikkala turini ham, boshqa odamni unga zarar yetkazadigan harakatlarga yashirincha undaydigan manipulyatsiyani ham o'z ichiga oladi[6].

E.N.Volkovning fikricha, manipulyatsiya kabi vosita psixologik zo'ravonlikning ajralmas qismi sifatida ishlatilishi mumkin. Ya'ni, manipulyatorlarning yashirin maqsad va manfaatlariga muvofiq harakat qilishga undaydigan boshqa shaxs yoki odamlar guruhi tomonidan insonning ongi va hissiyotlariga ta'sir qilish.

Shunday qilib, ushbu yondashuvlardan kelib chiqqan holda, psixologik zo'ravonlikni boshqa shaxsni uning niyatiga kirmagan harakat va xatti-harakatlarga majburlaydigan ijtimoiy-psixologik ta'sir sifatida belgilash mumkin; shaxsning shaxsiy chegaralarini buzish, xabardor qilingan roziliksiz va shaxsning ijtimoiy va psixologik xavfsizligini, shuningdek, barcha qonuniy huquqlarini ta'minlamasdan amalga oshiriladi; ijtimoiy, psixologik, jismoniy yoki moddiy zararga olib keladi. Biroq, bizning tadqiqotimizda ota-ona va bola munosabatlaridagi psixologik zo'ravonlik haqida gap ketganligi sababli, zo'ravonlik obykti bola bo'lib, bolaning shaxsiyati uchun psixologik zo'ravonlik shaxsning faol rivojlanishi bosqichida bo'lgan shaxs sifatida, ta'rifga kechiktirilgan salbiy oqibatlar omilini qo'shamiz.

Psixologik zo'ravonlik ijtimoiylashuvning halokatli omili sifatida tushuniladi. Psixologik zo'ravonlik og'zaki haqorat, shantaj, jismoniy zo'ravonlik bilan tahdid qilish, jabrlanuvchining faoliyatini nazorat qilish, jabrlanuvchining turli manbalardan foydalanishini nazorat qilish, ta'qib qilishni nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, zo'ravonlik har doim shaxsiy rivojlanish makonining cheklanishi, shaxsiy o'sish imkoniyatining cheklanishi bilan bog'liq.

E.I.Tsimbal psixologik zo'ravonlikka ta'rif berib, bu bolani epizodik yoki muntazam ravishda haqorat qilish yoki kamsitish, unga tahdid qilish, hissiy yoki xatti-harakatlarning buzilishiga olib keladigan salbiy munosabat yoki rad etish deb hisobladi.[7].

Ruhiy zo'ravonlikning xuddi shunday ta'rif T.Ya.Safonova tomonidan berilgan bo'lib, unda psixologik zo'ravonlik bolaga bir martalik yoki surunkali ruhiy ta'sir, dushmanlik yoki befarq munosabat, shuningdek, ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning boshqa xatti-harakatlari tushuniladi. Bu bolada o'zini o'zi qadrlashning buzilishiga, o'ziga bo'lgan ishonchning yo'qolishiga olib keladi, uning rivojlanishi va ijtimoiylashuviga to'sqinlik qiladi[8].

T.Ya.Safonova tomonidan berilgan ta'rifdan kelib chiqib, bolaning ruhiy salomatligiga zarar yetkazuvchi har qanday harakat psixologik zo'ravonlik hisoblanadi, deb taxmin qilish mumkin. Biroq, bizning fikrimizcha, psixologik zo'ravonlik nafaqat harakat, yoki harakatlar ketma-ketligi bo'lishi mumkin, balki kommunikativ muhitni tashkil etishning

bir turi sifatida ham harakat qilishi mumkin. Demak, yopiq, cheklangan kommunikativ muhit cheklangan xatti-harakatni keltirib chiqaradi, bunday muhitda bola zo'ravonlik ob'ekti ham, sub'ekti ham bo'lishi mumkin.

Bir qator tadqiqotchilar ruhiy va hissiy zo'ravonlikni ajratib turadilar. Demak, N.O.Zinovyev va N.F.Mixaylovalar bolani emotsional suiste'mol qilishni bolada emotsional zo'riqish holatini keltirib chiqaradigan, uning emotsional hayotining yoshga bog'liq rivojlanishiga xavf tug'diruvchi har qanday harakat sifatida tushunadi. Va psixologik zo'ravonlik ostida - «bolaga nisbatan uning potentsial qobiliyatlarini rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan yoki zarar yetkazadigan xatti-harakatlar qilish»[9].

Bu ta'riflar zo'ravonlikning o'zi emas, balki psixologik zo'ravonlik oqibatlarining kontseptualizatsiyasidir. Biroq, psixologik zo'ravonlikning halokatli, halokatli oqibatlari doimo sodir bo'lishi bilan rozi bo'lmaslik qiyin. Psixologik zo'ravonlik va hissiy zo'ravonlik tushunchalari deyarli bir xil, chunki psixologik zo'ravonlik bolaning hissiy sohasiga ham ta'sir qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Narbaeva Tanzila Kamalovna, Ganieva Marifat Khabibovna, Nurmatova Mukarram Akhmedovna, Latipova Nodira Mukhtorjanovna, Ziyaeva Holida Omonkul Kizi. Mechanisms of improving social protection of women: risk indicators and statistics (in the context of gender-based violence). Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 4, 2020. – P. 38-41.
2. Kholida Qizi Omonqul-Ziyaeva. The concept of " violence", types of family pressure and its social significance. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal: 2
3. Егоров А.Ю., Фрейдман О.Г. Психологическое насилие и развитие личности. – СПб. 2003, С.68.
4. Орлов А.Б. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А.Б. Орлов // Психолог в детском саду. – 2007. – №3-4.
5. Волков Е.Н. Критерии, признаки, определения и классификации вредящего психологического воздействия: психологическое травмирование, психологическая агрессия и психологическое насилие // Журнал практического психолога. 2002. №6. – С. 183-199
6. O'sha joyda – В.200.
7. Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми: причины, проявления, последствия / Е.И. Цымбал. – Москва: РБФ НАН, 2007.
8. Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Социальные корни жестокого обращения с детьми в семьях // Актуальные проблемы современного детства. – Москва, 2005. – С. 84–88.

9. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребёнок в кризисной ситуации. – СПб.: Речь, 2003.